

Werelden van verschil

Wie, zoals ik, in de jaren zeventig sociale geografie ging studeren, had grote kans in werkcollegeverband een Amerikaans of Brits leerboek te moeten doorwerken. Dat is niet helemaal een waarheid als een koe; een decennium eerder kregen studenten nog Franse en Duitse literatuur voorgeschoteld. In de jaren zestig had een wetenschappelijke revolutie plaatsgevonden. Het oude paradigma van land- en regiobeschrijving, waarin Franse en Duitse geografen uitblonken, werd verdreven door een nieuw paradigma. Jonge Anglo-Amerikaanse geografen schopten met succes tegen de schenen van de gevestigde orde. Voortaan ging het om de verklaring van spreidingspatronen van verschijnselen – van nederzettingen tot bedrijven – met behulp van theorieën en wetten. Niet langer waren individuele regio's object van onderzoek, maar algemene patronen in de ruimtelijke organisatie van samenlevingen. Een belangrijke inspiratiebron was de neoklassieke economie. Hoe bepaalde men bijvoorbeeld de optimale locatie van een bedrijf? Was dat de plaats waar de totale kosten minimaal waren, of de opbrengsten maximaal? Of de plek waar het verschil tussen kosten en opbrengsten het grootste was? Ook ontleenden geografen inzichten aan de cognitieve psychologie als het ging om de verklaring van ruimtelijk gedrag van mensen. Hoe beoordeelden bewoners van een rivierengebied bijvoorbeeld de kans op een overstroming, en hoe handelden zij daarnaar? En zochten ondernemers in de praktijk wel naar een optimale locatie?

En zoals het hoort bij een revolutie, werden ook de leerboeken opnieuw geschreven. Traditionele leerboeken binnen bijvoorbeeld de economisch-geografische specialisatie waren encyclopedisch van opzet: ze inventariseerden regio voor regio de middelen van bestaan: mijnbouw, land- en bosbouw, visserij, industrie, transport, handel. Je leerde een soort mondiale economische feitenkennis, nuttig misschien maar vooral saai. De nieuwe leerboeken waren opwindender en in elk geval wetenschappelijker: ze stonden vol modellen, soms wiskundige formules. Simpele kaarten met vindplaatsen van ertsen waren vervangen door kaarten vol geheimzinnige isolijnen rond bedrijfslocaties.

JE LEERDE EEN SOORT MONDIALE ECONOMISCHE FEITENKENNIS, NUTTIG MISSCHIEN MAAR VOORAL SAAI.

Uit alles bleek dat de sociale geografie in de jaren zeventig een echte wetenschap was geworden, met de ambitie algemene theorieën te formuleren en als het even kon wetten te ontdekken. Of toch op zijn minst wetmatigheden, bijvoorbeeld over de invloed van geografische afstanden op sociale verschijnselen als forensisme en migratie. Volgens de nieuwe generatie geografen die in de jaren zestig de touwtjes in handen nam, was de traditionele geografie nauwelijks een wetenschap te noemen. Het was praktisch onmogelijk, schreef een van hen, Peter Gould, in een terugblik, om in de jaren vijftig een geografisch boek te vinden dat je zonder gevoelens van gêne kon overhandigen aan een collega uit een ander vakgebied.

Het is dat Gould inmiddels overleden is, want anders had hij zijn hoofd geschud bij het doornemen van de huidige generatie *textbooks*. Ze zien er prachtig uit, dat wel, in vergelijking met de sobere uitgaven van vroeger: volop foto's en kaarten in kleur. Leg de twee toonaangevende leerboeken uit de jaren zeventig, *Geography: A Modern Synthesis* van Peter Haggett (eerste druk 1972) en *Spatial Organization: The Geographer's View of the World* (1971) van Ron Abler c.s. naast de leerboeken van de 21ste eeuw en de verschillen springen in het oog. Ze zijn niet alleen in uitvoering werelden van verschil, maar ook inhoudelijk en methodologisch. Het lijkt wel of ze gaan over andere vakgebieden, andere sociaal-ruimtelijke werkelijkheden ook. Er is geen wiskundige formule meer te bekennen, en waar zijn de modellen gebleven? Aan stokpaardjes uit de jaren zeventig, die toen steevast konden rekenen op een heel hoofdstuk, wordt amper nog een woord gewijd. Simulatiemodellen van de diffusie van innovaties over een gebied? Verdwenen. De centrale plaatsentheorie die de spreiding van voorzieningen over nederzettingen verklaart? Verdwenen. Van winkelcentra worden geen vloerproductiviteiten meer berekend, maar de semiotiek besproken.

Postmodern jargon lijkt de wiskunde vervangen te hebben als nieuwe geheimtaal. Feiten bestaan niet meer, zo wordt geponeerd, kennis is een sociale constructie. Natuur bijvoorbeeld is geen zelfstandige realiteit die de mens hulpbronnen verschaft en overvalt met aardbevingen en andere rampen, maar een idee, een beeld dat mensen hebben gevormd. Geografen zijn ontrafelaars geworden van beelden van en verhalen over de wereld. Is de verwoestijning van de aarde een hard feit ('de Sahara rukt elk vijf kilometer zuidwaarts op') of vooral een mythe, product van succesvol 'framen' door de Verenigde Naties? Kennis is niet objectief, maar gekleurd door belangen, zo laten vertooganalyses zien.

Het geloof van geografen in algemene theorieën en wetten heeft het moeilijk. Elke enigszins uitgewerkte theorie met universele pretenties lijdt schipbreuk in een veelvormige werkelijkheid. Konden Abler c.s. in 1971 nog zelfverzekerd beweren dat 'het onze overtuiging is dat wetenschap een generaliserende activiteit is die zoekt naar verklarende wetten en theorieën die zo universeel mogelijk zijn', de huidige generatie tekstboekschrijvers zal je dat niet meer horen zeggen. Terwijl een casestudie in de oude generatie leerboeken over pakweg Chicago op zijn minst impliciet de pretentie had iets te zeggen over alle andere oude Amerikaanse industriesteden, zo niet over alle industriesteden van de ontwikkelde

wereld, is die pretentie in de huidige leerboeken afwezig. Een casestudie vertelt alleen over de case in kwestie. En de algemene ideeën en concepten die ze wél bespreken, hebben vaker betrekking op culturen, identiteiten en machtsongelijkheden dan op economie. Vooral Britse geografen hebben tegenwoordig volop belangstelling voor vraagstukken rond seksualiteit, consumptie en gender, in relatie tot ruimte en plaats. Het zijn stuk voor stuk onderwerpen waaraan de vorige generatie voorbij zag – gevangen als ze was in haar pragmatische, haast technische belangstelling voor vervoersstromen of stedensystemen.

ELKE ENIGSZINS UITGEWERKTE THEORIE MET UNIVERSELE PRETENTIES LIJDT SCHIPBREUK IN EEN VEELVORMIGE WERKELIJKHEID.

In Nederland strijden twee leerboeken om de universitaire markt. Dat zijn *Human Geography: Places and Regions in Global Context* (eerste druk 1998) van de gerenommeerde Amerikaanse hoogleraren Paul Knox en Sallie Marston en *An Introduction to Human Geography* (eerste druk 2001) van een team van overwegend Britse geografen onder aanvoering van een vierkoppige redactie.

Van het Amerikaanse leerboek is onlangs de zesde editie verschenen. In tien forse hoofdstukken passeren de grote vakgebieden binnen de sociale geografie de revue: van ecologie en economie, via steden en landschappen, tot cultuur en politiek. Voorafgaand aan deze thema's gaat een hoofdstuk over de kernbegrippen en instrumenten (zoals geografische informatiesystemen) van de sociale geografie. Wie het boek heeft doorgelezen, kent niet alleen de hedendaagse contouren van de sociale geografie als wetenschap, maar ook die van de wereld. Het verdwijnen van kleine talen, locatiestrategieën van multinationale ondernemingen, het wel en wee van separatistische bewegingen, wereldsteden en sloppenwijken – het komt allemaal aan bod. Kiezen is niet het sterkste punt van Knox en Marston: vaak is het en-en. Hoofdstukken zijn caleidoscopische mozaïeken. Natuur is zowel *the physical universe* als *a social creation*. Voorbeelden komen uit de hele wereld, maar toch vooral uit het thuisland van Knox en Marston. Vandaar dat in de Duitse editie, *Humangeographie*, een team van lokale geografen veel Amerikaanse voorbeelden heeft vervangen door Duitse en Europese. Voor Nederlandse studenten dichter bij huis, maar je krijgt ze niet meer aan het Duits.

De hoofdstukken van *Human Geography* zijn in aanpak en opzet gelijk. Dat is het voordeel als twee auteurs alle teksten voor hun rekening nemen. Nadeel is de hoge prijs: de zesde editie kost 162 dollar. Dat zal meespelen in de keuze van de meeste opleidingen sociale geografie in Nederland voor de Britse rivaal. *An Introduction to Human Geography* biedt inhoudelijk het zelfde brede panorama, is even dik en even kleurrijk, maar verhoudingsgewijs is het een koopje: 36 pond. Er zijn meer verschillen. Zo gladgestreken en eenstemmig het Amerikaanse boek, zo rafelig en veelstemmig het Britse. Dat is onvermijdelijk met een boek waaraan 25 auteurs en vier redacteurs hebben bijgedragen. Sommige hoofdstukken hebben een postmoderne kleur. James Evans bijvoorbeeld presenteert de natuur als een door de samenleving geconstrueerd idee, meer dan een externe fysieke realiteit. Laat natuurwetenschappers als Alan Sokal of Vincent Icke het maar niet lezen. Maar er staan nuchtere, met grafieken en tabellen ondersteunde hoofdstukken tegenover. In die hoofdstukken over bijvoorbeeld demografie en energie zijn feiten nog gewoon feiten – mij bekruipt wel eens het geloof dat het accent in de sociale wetenschappen op feiten als sociale constructies vooral een conventie is, lippendienst aan de dominante wetenschapsfilosofie. Studenten kunnen, zo is mijn ervaring, er in elk geval slecht mee overweg: zij willen graag na contrasterende visies aangehoord te hebben van de docent weten welke visie 'waar' of 'het beste' is.

Naast betrekkelijk neutrale hoofdstukken zijn er sterk opiniërende bijdragen, bijvoorbeeld over mondiale ongelijkheid en armoede in steden. Aan de verontwaardiging daarover merk je dat de meeste auteurs hun wortels hebben in het midden en noorden van Engeland – thuisbasis van *Labour*. Cheryl McEwan bijvoorbeeld is expliciet in haar waardeoordelen. Gebieden met een gesloten, naar binnen gerichte cultuur zijn bolwerken van nationalisme en etnische zuivering in meer of minder milde varianten. Tegenover deze 'negatieve' staan 'positieve' culturen, te vinden in gebieden met een naar buiten gerichte oriëntatie. Ze zijn progressief, dynamisch en sluiten niemand uit. En voor het neoliberalisme van Wereldbank en IMF heeft Marcus Power in zijn beschouwing over ontwikkelingssamenwerking geen goed woord over. Voor politiek rechts is in *An Introduction to Human Geography* weinig sympathie.

Een groot auteursteam brengt onvermijdelijk problemen met zich mee. Hoe kom je tot een samenhangend boek? Hoe verhinder je dat een auteur vooral zijn eigen onderzoek in de etalage zet? Hoe voorkom je overlap? Ondanks een zware redactie van vier kopstukken zijn dergelijke problemen niet allemaal opgelost. Het blijft een veelstemmig boek, maar toegegeven: dat is wel een getrouwe afspiegeling van de hedendaagse sociale geografie. Ze is een discipline zonder veel discipline: losjes om niet te zeggen licht chaotisch, vrijbuitig, zonder veel overeenstemming over definities of benaderingen, eerder middelpuntvliedend dan -zoekend.

Anders dan Knox en Marston proberen Daniels c.s. niet in een inleidend hoofdstuk *de* kernbegrippen van *de* sociale geografie te presenteren. Er bestaat, schrijven ze, niet één algemeen geaccepteerde opvatting van het vakgebied. In plaats van de sociale geografie te definiëren, tonen ze haar als een brede en integrerende wetenschap, waarin het niet tot de goede smaak behoort om disciplinaire grenzen of essenties te benadrukken. Dat maakt dat je je vaak afvraagt wat nu eigenlijk de specifieke inbreng van geografen is. Gewoonlijk wordt die inbreng omschreven als aandacht voor de relaties tussen enerzijds

mens en maatschappij en anderzijds omgeving, natuur en ruimte. Daarin verschilt de geografie van de sociale wetenschappen die mens-mensrelaties bestuderen. Maar Daniels c.s. houden zich haast angstvallig op de vlakte. Sommige hoofdstukken lijken eerder een minicursus algemene ontwikkeling, zeker als kaarten - handelsmerk van de geografie - ontbreken. *Geography is what geographers do*, is de hulpeloze conclusie van de lezer. De beperkte belangstelling voor de eigen identiteit van het vakgebied is ook af te lezen aan de illustraties. De enige twee wetenschappers waarvan een portret is opgenomen zijn Kant en Foucault. Geografische prominenten ontbreken.

Er zitten ook goede kanten aan de weigering zich uit te spreken over inhoud en grenzen van het vak. Ze erkennen ruimhartig het plaats- en tijdgebonden karakter van hun boek. Dat is evident: hier zijn auteurs uit Birmingham en wijde omgeving, uit het begin van de 21ste eeuw, aan het woord. Anders dan bij de leerboeken uit de jaren zeventig is het eigen gelijk niet in beton gegoten.

Besproken boeken:

AN INTRODUCTION TO HUMAN GEOGRAPHY, 4th edition.
Peter Daniels, Michael Bradshaw, Denis Shaw, James Sidaway (red.)
Pearson, Harlow 2012.
576 pag., 36 pond.

Literatuur:

P.R. Gould, Geography 1957-1977: the Augean period. *Annals of the Association of American Geographers* 69 (1979), 139-151.
P.L. Knox en S.A. Marston. *Human Geography: Places and Regions in Global Context*. 6th edition. Pearson. New Jersey 2013.
P.L. Knox en S.A. Marston, herausgegeben von Hans Gebhardt e.a. *Humangeographie*. Springer Spektrum. Berlin 2008.